

עיונים באגדות חז"ל

שמואל פאוסט

נס בהוראתו המילונית הוא מעשה פלא, דבר שלמעלה מן הטבע.

על אף היותנו מלומדים בסיפורי נסים, למן המקרא ועד לסיפורי חז"ל, הרי שתופעת הנס איננה נהירה לנו, גם אם לעתים נדמה לנו שעמדנו על טיבה.

ברגיל, סיפורי הנסים בהם אנו מורגלים הם סיפורי נתינה; האדם הנזקק להתערבות ניסית קורא ממקומו או מתפלל לנס, ובמקרים מסוימים מבקשו אכן ניתן לו. זהו הסיפור הקלאסי, המוכר לנו מתפילותיהם ומעשיהם של גיבורי המקרא, כמו מאלו של גיבורי חז"ל.

שניים מסיפורי חז"ל שבהם נעסוק להלן, מוסיפים על נס "רגיל" זה עניין מיוחד במינו - נס הנטילה.

נס הנטילה הוא הנס המשיב את הגלגל אחור. באמצעותו נוטלים השמים מידי האדם את אשר ניתן לו על ידי אלוהיו. לעתים זהו הנס המבוקש מכל, כאשר האדם מבקש לתקן את אשר עיוותו בצפייתו הקודמת לנס. אולי דווקא משום כך, אין הוא אמור להתרחש לעולם.

גם בנסים, מסתבר, ישנם כללים. אחד מהם הוא המפורש בשורה התחתונה של הסיפורים שבהם נדון במסגרת זו. בסופו של כל סיפור מופיע הכלל הבא: מן השמים נותנים, אבל אין נוטלים! אך ככל כלל, כך גם זה, מועד להפרה.

הסיפור הראשון הוא היוצא מן הכלל, השני - נצמד לכלל. ביסוד שניהם מונח אחד משורשי אי ההבנה של מציאות הנס. זהו הפער התודעתי שבין המישור האנושי לבין המישור האלוהי, המהווה תשתית להבנתם של סיפורים אלו. נוכח כי נתינה ניסית עשויה לעתים להתפרש כחיובית בעולם המעשה (רגל זהב), וכשלילית בעולם הרוחני. התמונה יכולה אף להתהפך ונתינה ניסית תתפרש כשלילית (צרעת) בעולם הגשמי, אך יש לה משמעות חיובית כלקח רוחני-דתי.

שני הסיפורים מופיעים בתלמוד הבבלי. הראשון במסכת תענית, והשני - במסכת חולין.

אף שמקורם שונה, הרי שאחדות הרוח מטביעה בשניהם עניין דומה ומוטיביים זהים. שניהם עוסקים בדמויותיהם של חסידים מפורסמים בעולמם של חז"ל - ר' חנינא בן דוסא, ור' יהושע בן חנניה. עם זאת בכל אחד מהסיפורים, הדמות המרכזית היא אשה, הנוטלת חלק בעולמם. לכאורה, עניינם המרכזי שונה לחלוטין, אך בחינה עמוקה תגלה כי עניינם אחד - הבנתה של הנהגת ה' בעולם. האחד זוקק הבנה של הנהגת ה' בהבדל שבין שני העולמות - העוה"ז והעוה"ב, והשני דורש הבנה של הנהגתו בעולם הברואים, בהבדל שבין שני המישורים - הנגלה והנסתר.

במקביל לנושאים אלו, ניצב הנושא שלשמו נבחרו הסיפורים לצורך מאמר זה. הדגשתו של עניין זה מושגת באמצעות כמה דרכי-סיפור. הן על ידי השימוש הקפדני בלשון, הן בדרך העיצוב האומנותי, והן באמצעות המסר הזהה שהודגש באחריתם של צמד הסיפורים. דרכים אלו מוליכות להצבתו של נושא זה כתוכן מרכזי מלכד - עניין פלאו של נס הנטילה.

אשת חסיד המורגלת בנסים - ונס הרגל " ד' נתן וד' לקח יהי שם ד' מברך" (איוב, א 21)

בבלי, תענית כה ע"ב (תרגום מארמית):¹

1. אמרה לו אשתו : עד מתי נלך ונצטער כל-כך?
  2. אמר לה : מה נעשה?
  3. אמרה לו : בקש רחמים שיתנו לך דבר מן הטובה הגנוזה לצדיקים לעתיד לבוא
  4. ביקש רחמים
  5. ויצאה כמין פיסת יד ונתנה לו רגל אחת של שלחן זהב.
  6. ראתה בחלומה, שכל הצדיקים אוכלים על שלחן זהב של שלש רגלים והם על שלחן של שתי רגלים
  7. אמרה לו : נוח לך שכל הצדיקים יאכלו על שלחן של שלש רגלים ואנו נאכל על שלחן שנטלה אחת מרגליו
  8. אמר לה : ומה נעשה?
  9. אמרה לו : בקש רחמים שיטלוה ממך
  10. ביקש רחמים
  11. ונטלוה.
- שנו : גדול היה נס אחרון יותר מן הראשון,
שכך מקובלנו : מן השמים לתת נותנים, ליטול אין נוטלים.

אשתו : של ר' חנינא בן דוסא.

סיפורנו לקוח מקבוצת סיפורים אודות ר' חנינא בן דוסא המופיעה במסכת תענית.² ראשיתו נעוצה בסיפור הקודם לו, המשמש כרקע לסיפור שלנו. שם, מסופר דבר עניים של בני הזוג, והבושה הכרוכה בחיי העוני. ההצלה היחידה

---

1 כבר בכתה"י, וכן בדפוסים המאוחרים ישנם שינויי נוסח רבים. ההיגדים השונים מיוחסים חליפות לרחבי"ד ולאשתו. וכך החלום, מיוחס פעם לו ופעם לה. גם בדפוס האחים ראם, וילנא, ניתן למצוא הגהות דומות בגוף הטקסט. ברש"י, במסורת הש"ס ובהגהות הב"ח. לצורך העניין נבחרה הגרסא ההגיונית ביותר לפי הלוגוס הפנימי, וההתאמה לרצף הסיפורי, לעניות דעתנו. יונה פרנקל, בספרו 'דרכי האגדה והמדרש', בוחר לדון בסיפור זה בנוסח שבכת"י מינכן 140 (הוא כתה"י שבדקדוקי סופרים). בנוסח זה נמצא הסיפור במתכונת שונה לחלוטין, קצרה ומתומצתת ביותר. פרנקל רואה בנוסח זה את הגרסא המושלמת שעצמתה בדחיסותה ומיקודה, ומבטל את הגרסאות שבדפוסים המאוחרים. לטענתו, הסיפור המאוחר, המורחב, משובש ומעובד ומעיד על חוסר הבנה. בעינינו הוא משמש דוגמא ל"סיפור אגדה שהתדרדר". פרנקל צודק, בודאי, בקביעתו שהנוסח בדפוסים הוא עיבוד מאוחר לנוסח שבכתה"י. עם זאת, נשתדל להראות להלן שהנוסח שבחרנו כאן אינו נופל מהנוסח שהביא פרנקל, הן בעיצובו האומנותי והן במשמעויות שהוא נושא עמו. מסיבות אלו ואחרות, נראה שהנוסח שנבחר משרת את ענייננו על הצד הטוב ביותר.

מפני גילוייה של החרפה על ידי שכנתם, באה כהתערבות חיזונית בדרך נס. בסיום אותו סיפור, מעיר התלמוד כי אשת רחב"ד קבלה את הנס בטבעיות, ללא הפתעה, מפני שהיא "מלומדת בנסים". מכל מקום, התחושה הבסיסית העולה מן הסיפור היא תחושת הבושה המניעה את פעולותיה של אשת רחב"ד:

בסיפור שלפנינו ניתן לזהות לפחות שלושה עימותים המתקיימים בו זה לצד זה:

1. בחירה חפשית מול קיום רצון שמים.²

2. תפיסה מנוגדת של שני הגיבורים - החסיד ואשתו.

3. נס הנתנה מול נס הנטילה.

העימות השני הוא בודאי עניינו המרכזי של הסיפור כדרמה אנושית. הסיפור שייך לסוגה (ז'אנר) "מעשה חכמים" שבסיפורי האגדה. לרוב, בסיפורים אלו, על אחד הגיבורים לעבור תהליך של למידה, של הבנה או של הזדככות לקראת ידיעת האמת וההכרה באופן הנהגת העולם. בסיפור שתי דמויות המקיימות ביניהן דיאלוג - ר' חנינא בן דוסא ואשתו. רחב"ד מופיע בצמצום רב, מילותיו קצובות ומעשיו מדודים. הופעתו בסיפור היא כפולת דיבור וכפולת מעשה. שני היגדים, שהם למעשה שתי תיבות החוזרות על עצמן: "מה נעשה" (שורות 2,8). ושתי פעולות, שאף הן מתוארות באמצעות שתי תיבות החוזרות על עצמן: "ביקש רחמים" (שורות 4,10).

רחב"ד שתקן וצייתן. תגובותיו המילוליות סתמיות והוא עונה על שאלות אשתו בשאלה, הניתנת לשתי פרשנויות:

1. אדישות. רחב"ד אדיש ביחס לשכרו. שימושו איננו על מנת לקבל פרס, ואחת היא לו אם יחסרו מטובתם בעוה"ב, אם תמנע מהם בעוה"ז, או אם לא תהא כלל. לפיכך הוא מוכן להתפלל לקבלת הטובה כשם שהוא מוכן להתפלל לנטילתה, לפי רצון אשתו.

2. שאלתו של רחב"ד איננה סתמית. היא שאלה מדריכה המיועדת להותיר את היוזמה בידי אשתו ולהניח לה לבחון אפשרויות, להחליט, לשגות ולהגיע בסופו של תהליך לידי הבנה מלאה

רחב"ד מוכר מסיפורי אגדה אחרים, שם הוא אקטיבי וידוע בשיח ושיג שיש לו עם הקב"ה. בסיפורנו נוכחותו כמעט נעלמת, הוא מפנה את הבמה לאשתו. אלא שגם נוכחות זו חזקה היא ביותר, דווקא באילמותה. השתיקה והציות הם המאפשרים לאשה להגיע לאותה הבנה בהנהגת העולם, המצויה אצלו ומחופה בשתיקתו, בכחות עצמה ותוך תהליך למידה מלא. שתי הפרשנויות הללו אינן מוציאות זו את זו. ברי הוא, שלמרות היוזמה והפעלתנות של האשה, הרי שכל המתרחש תלוי בו. חסידותו וענוותנותו של רחב"ד הם היסוד לעצמתו הרוחנית המביאה לידי נס. רק צדקותו מזכה אותם בטובה הגנוזה, רק תפילת רחב"ד עשויה להגשים את נס הנתנה מתוך אותה טובה, ורק הוא יכול לגרום לשמים לסטות ממנהגם ולהביא לידי הנס האחרון הגדול מן הראשון.

אשתו של רחב"ד פותחת את הסיפור ונוכחת באופן בולט במרכזו. מספר היגדיה הישירים כפול משל בעלה - ארבעה היגדים, שכולם רבי-מלל באופן יחסי. ובנוסף מופיע תיאור מפורט של חלומה במרכזו- שיאו של הסיפור. מבחינת העלילה, אם כן, האשה היא נושא הסיפור. מתוך סבל הרעב והבושה שהם מנת חלקם בעוה"ז, מבקשת האשה מבעלה שיתפלל לקבלת "דבר מן הטובה הגנוזה לצדיקים לעת"ל" (שורה 3). היא עתידה, כמובן, לחזור בה מדרשה זו.

ברובד הגלוי מצביעה תביעה זו על אי-הבנה של היחס שבין העוה"ז לבין העוה"ב. תביעה, המבקשת להגשים את העוה"ב בעוה"ז ועל ידי כך לגשר בין שני העולמות. אך יש גם רובד נסתר לדבריה. באופן אירוני מדייקת האשה בלשונה ודורשת את הטובה שבמהותה היא "גנוזה לצדיקים לעת"ל" ואין היא עתידה להתגלות אלא באותו עולם. אי אפשר לה להתגלות בעוה"ז (ואף אם תתגלה בדרך נס, הרי שתעיד על עצמה שנועדה לצורך אחר). את זאת, כמובן, תבין האשה רק בסופו של התהליך שעליה לעבור.

מאחורי עיצוב זה, המשלב את המסר המיועד לאזניה בפיה שלה עומדת התפישה, שהתהליך הפסיכולוגי השלם שבאמצעותו מגיע אדם לידי הכרה מלאה, נעוץ בניצניה של ההכרה, שהיו חבויים בו מראשיתו של התהליך. הוא

עשוי, אמנם, לחשוף בדיבור או במעשה את אותה תודעה שאמורה להבשיל בו בסופו של דבר. אלא שהוא עצמו אינו מזהה אותה בשלב זה. לשם כך באה לעזרתו הכרתו הלא מודעת, ובמקרה שלפנינו - באמצעות החלום. החלימה מסייעת לאשה לעבור את התהליך, ולהעלות מתת-ההכרה אל סיפה את התובנה הדרושה. הסיפור יכול היה להסתיים בשורה 5, עת ניתן לה מבוקשה מן השמיים - הפתרון למצוקתה. אלא שכאן חל המפנה בסיפור, החלום, הממחיש לעיניה את הכשל הטמון בפתרון זה, בחלומה היא מוצאת שמצב המחסור על שולחנם בעוה"ז יהיה למצב קבוע גם בעוה"ב.

הנתינה פוגעת בשלמות המיועדת, ונמצא שגם בעוה"ב "כל הצדיקים אוכלים" והם - שולחנם חסר. המתנה מעידה על עצמה שאין היא אפשרות ממשית לפתרון מצוקתם בעוה"ז. אין היא שימושית ככסף או מזון. אותה "טובה גנוזה" הנתפשת כענין מופשט הופכת כאן לדבר מוחשי - שולחנות הזהב, שמהם נתלשת הרגל. היא מוצגת בעליל כחלק מן השלם: "רגל אחת של שולחן זהב" (שורה 5) וככזו - היא שואפת אל תיקונה, אל שלמותה. אין לה קיום עצמאי. לאחר ההמחשה הבאה בחלום, המשנה את השקפתה, מחליטה האשה להשיב את הגלגל אחור. שאלתה (בשורה 7) במעין פרויקציה, מחילה את תחושתיה על בעלה: "נוח לך שכל הצדיקים יאכלו..." וכי. עיצובו הלשוני המדויק של הסיפור, הנמצא במלוא ריכוזו באמצעותו, בונה עבורנו את התהליך השלם העובר על האשה. מרכזו של הסיפור (שורות 5,6,7) עוסק בתיאור השולחן החסר: "רגל אחת" (שורה 5); "שולחן של שתי רגלים" (שורה 6); "שולחן שנטלה אחת מרגליו" (שורה 7).

המעברים הפסיכולוגיים העוברים על האשה ניכרים מבעד להבדלים שבתיאור השולחן.

בשלב הראשון, שלב הנתינה, אין השולחן מתואר כלל ועל-כן אין החסרון מומחש במלואו. למן תיאור החלום בולטים ההבדלים שבין התיאורים. במיוחד בין תיאור החלום (שורה 6) לבין השאלה המתארת רטרואקטיבית את החלום (שורה 7). ההבדל בולט יותר על רקע העיצוב האומנותי: שתי השורות רודפות, ומשקלן שווה. בחלום הם אוכלים "על שולחן של שתי רגליים" (שורה 6), התיאור חיובי - שולחן העומד על שתי רגליו. החסרון מובן רק מתוך ההנגדה לצדיקים האחרים, האוכלים על "שולחן זהב של שלוש רגלים" (שם). לאחר שפקחה את עיניה, והתפכחה, חל השינוי בתיאור שמוסרת האשה לבעלה: "שולחן שנטלה אחת מרגליו" (שורה 7), תיאור שלילי המדגיש את החסרון. כאן מתחולל המהפך בתפיסה. האשה מפנימה את מסר החלום ומבינה את טעותה. הרגל נטלה מתוך הטובה השלמה הגנוזה לעת"ל, שם מקומה הטבעי.

שוב נראה, כי העיצוב הלשוני המדויק מלמד על השינוי שחל בתודעה. הפעם באמצעות הקבלה לשונית. לראשונה, כאמור, התיאור הוא שלילי: "שולחן שנטלה אחת מרגליו", ומפניה זו לבעלה (בשורה 7), היא מגיעה לפתרון ההכרחי: "בקש רחמים שיטולה ממך" (שורה 9). הלשון המשמשת להמחשת הבעיה, טומנת בחובה גם את הפתרון. וזה, מצוי בשורשה של אותה המלה עצמה.

נס הנתינה מול נס הנטילה. עימות זה בא לידי ביטוי מלא בסיפור בחלקו האחרון, המוגד לחלק הראשון. הסיפא הנוספת לסיפור (שורות 12,13) ממקדת אותו במתח זה.

השומע, או הקורא, המודע למימרתם המפורסמת של חכמים: "מעולם לא יצתה מדה טובה מפי הקב"ה וחזר בה לרעה" (שבת נה ע"א; איכ"ר פב; תנח" משפטים; זוהר-ויגש, ועוד), שרוי במתח זה.

רחב"ד ואשתו, נצלו לכאורה את האפשרות שבידם לדרשה מרחיקת לכת מן השמים, ומבוקשם ניתן להם. כעת חל שינוי בתפיסת האשה ובאה דרישה הסותרת את קודמתה. האם תתמלא דרישה זו? ועוד, סיומת הסיפור מצביעה על קבלה שאף היא מן המפורסמות: "דגמירי, מן שמיא מיהב יחבי משקל לא שקליו" (תרגום - שורה 13).

לאדם נתנת ההזדמנות ליצור שינוי במציאות באמצעות קירובה של ההתערבות הטרנסצנדנטלית. אך דרושה לו מידת האחריות. אין התערבות זו יוצרת מציאות נזילה משוללת כללים. אדרבא, בקיום זיקה ישירה לשמים נדרשת מידת זהירות מירבית שאיננה מאפשרת להשתעשע בדרישה מן השמים, בחרטה עליה, וחוזר חלילה.

סיום הסיפור הוא יוצא דופן. בניגוד לכללים התרחש נס הנטילה, שאינו מתרחש לעולם. מדוע, אם כן, התרחש נס זה? נראה, שעשויות להיות לכך תשובות רבות. החל מן הפרשנויות השונות לטיבה של הטובה הגנוזה והפגם שנפגם בה. וכלה בעצמתו הרוחנית המיוחדת של רחב"ד החסיד, שאין השמים יכולים לעמוד בפני תפלתו. דומה שהעיון בשלבי העלילה, בנוסף לכל אלו, משיב על כך תשובה פשוטה. הנס הראשון, לא לעצמו בא, אלא כדי לשרת מטרה חינוכית, דתית- מוסרית. (נס, שכמובן אינו מתרחש לכל אדם, אלא לרחב"ד החסיד ולאשתו ה"מלומדת בנסיים"). הנתונה מעידה על עצמה שאין היא רצויה. ולעדות זו נוסף החלום הממחיש יותר מכל את החסרון שבה, ומוליך לכיוון האחד הרצוי - הבקשה לנטילה.

המתח בין שני הנסים, כאשר התגשמות האחרון עוד איננה מובטחת, הולך ומצטבר החל מן המפנה שבאמצעותו של הסיפור - החלום, מרגע שהפתרון המתבקש נעשה ברור. ונבנה בכל חלקו השני של הסיפור בדיאלוג המתומצת והמרוכז שבין האשה לבעלה, ושבינו לבין שמים. המתח בא לשיאו, ומתפרק בתשובת השמים במלה אחת ויחידה: "ונטלוה" (שורה 11). לקראת שיאו זה שואף הסיפור כפי שהוא בא לידי ביטוי בעיצובו הלשוני, ובאמצעות התקבולות הניגודית שבו.

הסיפור מעוצב במתכונת התבנית החצויה, היוצרת הקבלה ברורה בין חלקו האחד של הסיפור לבין חלקו השני. את הסיפור חוצה המפנה העלילתי¹¹, המהפך, המתרחש בסצינת החלום. ניתן להמחיש תבנית זו באמצעות הפרדת הסיפור לשתי צלעות המקיימות, באופן בולט, תקבולת ניגודית ביניהן. שורה 6 = החלום, תימצא בדיוק במרכז, בין שתי צלעות אלו. ומהווה את המפנה הסיפורי.

1. אמרה לו אשתו: עד אימתי נלך ונצטער כל-כך?	7. אמרה לו: נוח לך שכל הצדיקים... ואנו נאכל?...?
2. אמר לה: מה נעשה?	8. אמר לה: ומה נעשה?
3. אמרה לו: בקש רחמים שיתנו לך וכו'...	9. אמרה לו: בקש רחמים שיטלוה ממך.
4. ביקש רחמים	10. ביקש רחמים
5. ויצאה כמין פיסת יד ונתנה לו וכו'	11. ונטלוה
6. ראתה בחלומה וכו'	

העמדת הסיפור בתבנית זו מאפשרת ראייה ברורה של העימות שבין שני חלקי הסיפור. הן המעבר שחל בתודעת האשה והן ההבדל שבין נס הנתונה לנס הנטילה. תופעה זו, של אחדות הצורה והתוכן, באה לידי ביטוי בסיפור זה באופן כמעט מושלם. הצורה האומנותית המדוקדקת שנבחרה לו, אכן משרתת את התוכן באופן מלא. וניתן לעמוד ממנה בלבד על התכנים המדויקים, באמצעות התבנית החצויה, על הקבלותיה וניגודיה.

החלק הראשון עוסק בנס הנתונה: "שיתנו לך" (שורה 3); "ונתנה לו" (שורה 5). לעומתו, החלק האחרון עוסק במובהק בנס הנטילה: "שנטלה אחת מרגליו" (שורה 7); "שיטלוה" (שורה 9); "ונטלוה" (שורה 11). (הסיפא, שהוספה כלקח מן הסיפור, מלמדת אף היא בלשונה על תקבולת זו: "מן השמים, לתת נותנים - ליטול אין נוטלים").

הניתוח הספרותי, שבאמצעותו נבחנה העלילה לשלביה ונתחו דמויות הגיבורים, ובו נבדק העיצוב הלשוני והאמנותי של הסיפור, מסייע להבנת מהותו וייחודו של סיפור אגדה זה. כמעט כל הסיפורים העוסקים בדמותו של ר' חנינא בן דוסא כרוכים במעשי ניסים. בשונה מאלו, כאן עצם התרחשות הניסים היא כמעט מובנת מאליה, ובנס הראשון אין כל חידוש. גם בניסים, מסתבר, ישנם כללים. אחד מהם קובע אי- רברסביליות של מעשה הנס. אלא שגם לכלל זה ישנו יוצא מן הכלל וה"נס" בסיפור הוא בכך ש הוא אמנם מתרחש. מן השמים נטלו בנס את אשר ניתן בנס.

בבלי, חולין ס ע"א (תרגום מארמית):

1. אמרה לו בת קיסר לר' יהושע בן חנניה: אלהיכם נגר הוא שנאמר: "המקרה במים עליותיו",
2. אמור לו שיעשה לי מסתורית אחת.
3. אמר לה: לחיי!
4. ביקש עליה רחמים
5. ונצטרעה.
6. הושיבוה בשוק של רומי ונתנו לה מסתורית,
7. שהיו נוהגים שכל שנצטרע ברומי נותנים לו מסתורית ויושב בשוק וסותר חוטים
8. כדי שיראוהו בני אדם ויבקשו עליו רחמים.
9. פעם אחת היה עובר שם, והיתה יושבת וסותרת חוטים בשוק של הרומאים.
10. אמר לה: יפה המסתורית שנתן לך אלהי?
11. אמרה לו: אמור לאלהיך שיטול מה שנתן לי.
12. אמר לה: אלוה שלנו - לתת נותן, ליטול אינו נוטל.

---

2. מסתורית: פלך, כלי לאריגה. 3. לחיי: כעין שבועה - כך יהיה!

סיפורנו לקוח מתוך שורה של סיפורי פולמוס שהתקיימו בין קיסר רומי ובין ר' יהושע בן חנניה בנושא אלהיהם של היהודים. כן ניתן למצוא סיפורי פולמוס בין ר' יהושע ובתו של הקיסר (תענית ז, ע"א; נדרים נ ע"ב). על רקע זה נוכל לגשת לסיפור אגדה זה, המציג גם הוא פולמוס אודות אלהי ישראל.

בשונה מן הסיפורים האחרים, שבהם דומיננטית דמותו ההסטורית של הקיסר, מופיע בסיפור זה התואר "בת קיסר", אף ללא ה"א הידוע (כך בכל המקבילות, בכתה"י ובדפוסים). כאן ניתן אולי לראות פולמוס ייצוגי שבין ישראל לגויים, כאשר אותה "בת קיסר" מסתורית ולא ידועה, מייצגת את אמונת בני רומי המנוגדת לאמונת ישראל.

הניגוד, שמקורו בהבנתם הסותרת של הגיבורים הוא יסוד מהותי בסיפורי מעשי חכמים של חז"ל כך ראינו בסיפור הקודם וכך גם להלן. שלא כבסיפור הקודם, סיפורנו פותח בדרשת פסוק. לרוב, דרשת הפסוק היא דרשה המושמת בפי החכם, המשמשת נר לדרכו או יוצרת הבנה חדשה בפסוק. במקרה זה הפסוק נדרש על-ידי בת קיסר, המשתמשת בו לשם ניגוח אמונתו של ר' יהושע, וחושפת בכך את התפיסה שאותה תייצג היא בסיפור.

איתור הפסוק בהקשרו המקראי ופרשנותו, עשויים לתת בידינו את המפתח להבנת סיפור האגדה. הציטוט "המקרה במים עליותיו", הוא חלק פסוק הלקוח מתוך פרק ק"ד בתהילים, הידוע בכינויו בפינו בשם "ברכי נפשי". פרק זה עוסק בתהילתו של האל הכל-יכול, השולט בכוחות הטבע ומסדיר את פעולתם בעולמו. בפירוט רב מהוללת השגחתו הפרטית של הבורא על כל אחד מברואיו. מן השמים ועד הארץ, ומן הכפירים ועד השפנים.

בת הקיסר מתגרה בר' יהושע ובאמונתו באלהיו. אלוה כל-יכול. נגר הבונה לו תקרת עליה. ומאתגרת את ה"נגר" שיבנה כלי גם עבורה. על רקע ההקשר החד-משמעי של הפרק, מובן כי מעבר להתגרות המיועדת להקטנתה וזילותה

של דמות האל, מוצבת כאן עמדה נגדית נחרצת לשון אחר: היא כופרת בהשגחה הפרטית, המסמלת עבורה את אמונת ישראל? בלעגה, מבקשת בת הקיסר מ' יהושע: "אמור לו שיעשה לי מסתורית אחת" (שורה 2).

מהי אותה מסתורית (הנוכרת בפני"ע ארבע פעמים, ובשורשה - בסה"כ שש)?

בהוראתה המילונית מסתורית היא פלך, כלי לאריגת חוטים. המשמשת לסיבוב ופריעת פקעות החוטים. השורש ס.ת.ר במלה מסתורית הוא אפוא לשון סתירה - פריעת הפקעות. על פי הסבר זה נוכל לאתר בסיפור הנגדה מעניינת: בנייה מול סתירה.

לדברי הבת: "אלהיכם נגר", המקרה לו עלייה - בונה. וכנגדו היא מציבה דרישתה: "יעשה לי מסתורית". בדרכו האירונית של המספר, אל מול ה"נגר", בונה העולם. ניצבת הבת בצרעתה ה"יושבת וסותרת חוטים בשוק"... (שורה 9).

הסבר נוסף, המסייע להבנת המלה כמלת מפתח בסיפור הוא לשון מסתור - הסתרה. עפ"י הסבר זה ההנגדה היא אחרת - השגחה פרטית = גילוי פנים, למול הסתר פנים. הבת מתריסה כנגד האל הנסתר בשמים, שעולמו פועל בלא השגחתו. לצורך כך היא משתמשת בפסוק מתהלים. התשובה ללעגה מצויה באותו הפרק עצמו: "תסתיר פניך יבהלון" (תה"קד, 29). (את מלוא משמעותו של פסוק זה היא עתידה לחוש על בשרה).

לצורך הסבר אפשרי אחר לשימוש בשורש ס.ת.ר, נרחיק למסכת נגעים. הרחקה המקרבת אותנו להמשכו של הסיפור. המשנה בנגעים (פ"ב, מ"ד) עוסקת בנגע הצרעת שבאדם ועל רקע זה היא שואלת: "כיצד ראיית הנגע?" ומביאה דוגמאות לדרך שבה יתאפשר לכהן לראות את הנגע במקומות הגלויים שבגוף, שכן נגע נסתר אינו מטמא. אחת הדוגמאות מציגה מצב היוצר הבחנה בין החלק הגלוי לנסתר אצל האשה הנגועה. בדוגמא זו האשה אורגת או טווה את חוטי הפשתן על הפלך, כאשר ידיה המורמות חושפות את הנגע שבבתי - שחיה, "בית הסתרים"!

כל האפשרויות הפרשניות הללו מוצאות את מקומן במשמעויות המשתלבות בסיפור.

לאתגר המסתורית ר' יהושע נענה מיד, ומשיב: "לחיי!" (שורה 3). במלה אחת מבטיח הוא לה שבקשתה תתמלא, כמובן ללא הסבר על האופן שבו תתגשם. מבחינה זו הוא משיב באירוניה דקה וחבויה, על אירוניה גסה וגלויה. הוא מתפלל למילוי בקשתה, שתתגשם באופן הרחוק ביותר ממה שתעלה בדעתה, והיא מצטרעת.

לכאורה, יכול היה הסיפור להסתיים בשלב זה, ובכך לסגור מעגל כזה: פניית הבת ל' יהושע; התרסה כלפי שמים; תגובת ר' יהושע; והעונש משמים. אלא שלפחות ברובד הסיפורי, היינו נותרים עם מספר שאלות: האם יקיים ר' יהושע את שבועתו? כיצד זו תתקיים? באיזה אופן נתגשמה באמצעות העונש משאלתה של בת הקיסר?

שאלות אלו יזכו למענה כאשר ימשיך המספר את סיפורו. ברובד המטא-סיפורי, הרעיוני, אכן בא הסיפור להתמודד עם שאלת ההשגחה שהציבה הרומאית, ולכן משלים המספר עבורנו מעגל נוסף.

בשורות הבאות (6, 7, 8) מוסברת הדרך שבה נתגשמה בקשתה המתריסה במלואה. המישור שבו נמלאת בקשתה, לעין המסתכל, הוא המישור האנושי. הרומאים הם אלה הנותנים לה מסתורית. אותה מסתורית שבפיה סימלה את הסתר הפנים, מייצגת כעת את ההשגחה הפרטית המופנית ישירות כלפיה.

בקשת הרחמים, ששמה את ר' יהושע כדי להוכיח את השגחתו של אלוהי ישראל, מושמת על ידי המספר בפי הרומאים כהסבר לנוהגם לתת מסתורית לכל מי שנצטרע: "כדי שיראוהו בני אדם ויבקשו עליו רחמים" (שורה 8).⁹ באופן זה בונה המספר מעגל בתוך מעגל, שנקודות הפתיחה ונקודות הסיום שלהם הפוכות ומנוגדות. המישור האנושי, שהסיבתיות שבו נתפסת כמקרית עד לנקודת האין-מוצא, מונגד למישור האלוהי, שבו לסיבות כולן ישנו מסובב. בדרך זו, שני המעגלים, זה שנפתח על ידי בקשתה של הבת למסתורית, וזה שנפתח על ידי בקשת הרחמים של ר' יהושע, נסגרים באמצעות אותו המנהג הרומי, המעניק מסתורית למצורע כדי שהבריות יבקשו עליו רחמים.

גם בכך אין המספר מסתפק והוא חפץ להשלים את סיפור הפולמוס במלואו. לשם כך יש להפגיש את ר' יהושע עם בת הקיסר פעם נוספת. אך בטרם נדון בפגישה זו ברובד העלילתי, נשרטט את תבניתו האומנותית של הסיפור כדי שניטיב להבין את המעגלים, או המסגרות, שבונה עבורנו המספר בתוך סיפור אגדה זה.

הסיפור מעוצב במתכונת התבנית הכיאסטית, ומהווה לה דוגמא מושלמת. תבנית זו יוצרת מסגרת כללית לסיפור, כאשר בתוכה נוצרות במקביל מסגרות בתוך מסגרות.

ניתן להמחיש תבנית זו באופן הסכמטי הבא:

1. הפנייה: "אלהיכם" וכו'
2. ההתרסה: "אמור לו שיעשה לי מסתורית" וכו'
3. השבועה: "לחיי!"
4. התפילה (רחמים א'): "ביקש עליה רחמים"
5. תוצאת התפילה: "ונצטרעה"
6. [השיא] מילוי הבקשה: "...ונתנו לה מסתורית"
7. הקישור בין ש' 5 לש' 6: "...שכל שנצטרע ברומי נותנים לו מסתורית" וכו'
8. הציפייה לתפילה (רחמים ב'): "...ויבקשו עליו רחמים"
9. ר' יהושע צופה בפירעון השבועה: "פעם אחת היה עובר... והיתה יושבת" וכו'
10. פירעון השבועה: "יפה המסתורית שנתן לך אלהי?"
11. נסיגה מן ההתרסה: "אמור לאלהיך שיטול מה שנתן לי"
12. התשובה: "אלוה שלנו" וכו'

העיצוב האומנותי המופלא של הסיפור, כפי ששורטט בתבנית זו, ממחיש את המעגלים הנפתחים ונסגרים לפי צרכיו של המספר, ובונה את המסגרות לעימותים העיקריים המתקיימים בו.

עימות ראשון, שמסגרתו מעוצבת בשורות 1 ו- 12, הוא העימות שבין תפיסתה של בת הקיסר: "אלהיכם" (שורה 1), לבין אמונתו של ר' יהושע: "אלוה שלנו" (שורה 12).^א

ברור אפוא שעימות עיקרי בסיפור הוא חוסר האמונה באלוהי היהודים מצד בת הקיסר (מייצגת רומי), מול אמונתו של ר' יהושע בן חנניה (מייצגם של ישראל בפולמוסים עם הקיסר). בתווד, בתוך המסגרות הפנימיות הולכת ומתבררת צדקת אמונתו של ר' יהושע לעומת תפיסתה המצומצמת של בת הקיסר.

גם בסיפור אגדה זה נגלית התופעה המופלאה של אחדות הצורה והתוכן. המספר מבקש להציג את התפיסה שלפיה האל נוכח ומתערב בעולמו, באמצעות דרכיה הנפתלים של ההשגחה. לשם כך הוא שואף להראות שהסיפור ה"פנימי", המצביע על קבלת המסתורית כעל אירוע טבעי (שהוא אינו אלא ביטוי למנהגם הקבוע של בני רומי), מוכרח להתפרש על רקע הבנה רחבה יותר של השתלשלות האירועים, שמקורה באל. להמחשת המסר נבנה הסיפור במתכונת התבנית הכיאסטית, כאשר המסגרת החיצונית עוסקת באלהים ובהשגחתו. והפנימית - בביצוע רצון ההשגחה באמצעות מהלכיהם של בני האדם.

שלא כבסיפור הקודם, שבו נדרשה הקבלה מלאה בין שתי הדמויות ובין שני חלקי הסיפור, ועל כן נבנה במתכונת התבנית החצויה. בסיפור זה, ישנו מסר אחד ברור וחד הרוצה להוכיח את צדקת אמונתו של ר' יהושע כנגד התפיסה הרומאית המיוצגת על ידי בת הקיסר. השיא, לפיכך, הוא במרכזו של הסיפור שבו נתפרשה ההוכחה הנצחת לצדקת אמונת ישראל. והסיפור כולו, על מסגרותיו, שואף לכיוון זה. במקביל, מועברים מסרים חשובים לא פחות על עימותים אחרים הראויים להתפרש בהקשר הכללי של הסיפור.

כזה הוא אכן העימות שבין הנתינה לבין הנטילה. העיצוב הלשוני מורה את הדרך להבנתו: החל בשורה 6 - מרכז הסיפור - תופיע לשון נתינה שש פעמים, ולשון נטילה - שלוש פעמים (שניים מכל לשון נמצאים בסיפא - שורה 12).

ראשית, מוקבלת הנתינה מסוג אחד לנתינה מסוג אחר. מבחינת ה"שון של רומי" מקור הנתינה הוא אנושי: "הושיבוה...ונתנו לה מסתורית" (שורה 6); "... ברומי נותנים לו מסתורית" (שורה 7) מבחינתנו, יודעי הרקע, מקור הנתינה הנו המקור האלהי: "נתן לך אלהי" (שורה 10); "אמור לאלהיך... מה שנתן ליי" (שורה 11). השימוש החוזר בשורש זה מלמד על תהליך.

הנתינה, גורלו של האדם, נתפסת של ידי בת הקיסר כעניין אנושי שאינו נתון להכוונתו של האל. היא נזקקת לסיועו של ר' יהושע בפגישתם השנייה, כדי להודות בכך. רק לאחר פנייתו של ר' יהושע, השואל: "יפה המסתורית שנתן לך אלהי?" (שורה 10) היא מודה: "מה שנתן לי אלהיך" (שורה 11). אלא שתגובתה איננה השלמה מלאה ברקבלה ל"אלהי" שבפי ר' יהושע, בפיה האל הוא "אלהיך", כפי שהיה "אלהים" בראשיתו של הסיפור. אמנם כעת ברור לה מיהו העומד מאחורי הנתינה, ודרישתה הלעגנית הופרת לדרישת הנטילה. נראה, שאי-הכרתה במגעו של האל בעולם עד עתה, שהרי הוא מסתתר בעלייתו שבשמים. נמשרת בעירורו כלפי דרכי ההשגחה שהושתו עליה באמצעות נוהגיהם הטבעיים של בני האדם.

את צרעתה היא רואה כהתערבות ניסית חד-פעמית ועל כן היא דורשת נס חד-פעמי נוסף שיטול ממנה את אשר ניתן לה: "אמור לאלהיך שיטול מה שנתן ליי" (שורה 11). אלא שהנטילה איננה כנתינה. הנתינה, הבאה ממקור אלהי עשויה להתממש באגדעות בני האדם, לא כן הנטילה. אף לבני השון ברור שנטילת המתלה מן החולה היא עניין המסור לגבוה משור כך הם נותנים בידה מסתורית לעורר את נבי האדם לבקש רחמים מהאל, שרן הנו המסוגל לרפאה.

בת הקיסר עדיין מצפה שה"נגר" יסתור את אשר בנה. אלא שנס זה, נס הנטילה - לא יבוא: "אלוה שלנו", אומר ר' יהושע, "לתת נתן - ליטול אינו נוטל!" (שורה 12). בתוך אותה חוקיות מופלאה של העולם, המתקיימת בזכות כל אותם נסים נסתרים המפורטים בפרק ק"ד בתהלים, נתנת אמנם האפשרות לבקשת רחמים. יכול האדם לצפות ש"יערב עליו שיחי", אך זאת רק אם "אנכי אשמח בדי". לולא אותה הכרה בהשגחתו הניסית היומיומית ועמה - אחריותו המתבקשת של האדם, הרי ש"יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם." לאלו השמחים בדי, קהל שומעי הלקח, המבקשים כר' יהושע: "אשירה לדי בחי"י" ("לחי"י-שורה 3), מובטחת בשיר שמחה על שמחתם: "ישמח די במעשיו."

^א סיפור זהה כמעט, בעל מוטיבים דומים מאד, אך מפיך לקחים שונים, מסופר על ר' שמעון בן חלפתא ואשתו (רו"ר, ג; שמו"ר נב)

^ב נושא זה מוזכר בספרו הנ"ל של י. פרנקל, ולא נתעכב עליו במסגרת זו.

^ג מוטיב הרגלים בסיפור זה הוא ודאי רב משמעות להבנת המסר הרעיוני-דתי של הסיפור, אך לא נכנס לעומקו במסגרת זו. עם זאת נרמז על מספר אפשרויות פרשניות, הרואות בשלושת רגלי השולחן את השלושה שעליהם העולם עומד: תורה, עבודה וגמילות חסדים. הפרשנים המסורתיים מנסים לצאת מנקודה זו ולאתר איזו משלוש הרגלים היא הרגל שנפגמה: רגל העבודה = התפילה, ששכרה יחסר ממנו בעוה"ב (מהרש"א). או רגל הגמילות חסדים ששלימותה נפגמה. משום שאינו דומה קיום המצוה מתוך עניות לקיומה מתוך עושר. (גאון יעקב על עין יעקב).

^ד יש במוטיב זה דמיון למוטיב נפוץ, המוכר מן הסיפור העממי הרווח אודות שלוש משאלות הניתנות לזוג עני וכדומה. הצורך יוצר עוצמה משלו להגשים משאלה, אך על האדם לדקדק היטב במשאלות, וכן לדעת כיצד להשתמש בה. מובן, שהמסר של חז"ל שהוא מסר רעיוני, מוסרי-דתי עמוק ממשמעותם של אגדות-עם אלו. אך השימוש במוטיב הוא כמעט זהה, בדומה לאגדות חז"ל רבות המשתמשות במוטיבים זהים לאלו שבסיפור העממי (עין עמנואל בן גריון, שבילי האגדה, פרק ד' - שער המוטיבים).

^ה סביב המפנה העלילתי, החלום, בשורה 6, מתקיימות זיקות משמעותיות בין שורה 5, המסיימת את החלק הראשון, לבין שורה 7, הפותחת את החלק השני. וביניהן לבין שורה 6 החוצה אותן, בנושא השולחן החסר: "רגל אחת" (ש' 5); "שתי רגלים" (ש' 6); "נטלה אחת מרגליו" (ש' 7). שורות 5 ו-7 מעבות וממרכזות את התפנית העלילתית שבשורה 6.

^ו ביחידה הסיפורית עצמה, מבחינת המשקל, השורש נ.ט.ל מופיע שלוש פעמים, לעומת השורש נ.ת.ן המופיע פעמיים. כאן מסייע העיצוב הספרותי להדגשת המסר המרכזי, הבא לידי ביטוי בסיפא: "גדול היה נס אחרון (נטל) יותר מן הראשון (נתן)".

^ז כותב המהרש"א: "אלהיכם נגרא הוא. כפרה בהשגחה פרטית, שהוא נגרא שעשה לו תקרה ועליה שהם השמים ואינו משגיח בארץ כמ"ש הכופרים עזב אלהים את הארץ". (חידושי הלכות ואגדות מהרש"א, חולין, פרק ג'). תוספת זו של המהרש"א, המייחסת לבת פירוש הפסוק כפשוטו - אלהים הבונה לו עליה בשמים החוצצת בינו לבין הארץ, עשוייה להתאים יפה להבנת הסיפור על רקע הפרק בתהלים. בהמשך הפרק, במקביל לפסוק: "המקרה במים עליותיו" נמצא את הפסוק: "משקה הרים מעליותיו". שהוא אחת הדוגמאות להשגחתו הפרטית של הבורא, גם על ההרים, שאותן הוא משנה דווקא מ"עליותיו", שבהן הוא מסתתר לשטתה של בת הקיסר.

^ח השימוש שעושה המספר בביטוי זה, אף הוא אירוני מאד. הביטוי "ביקש רחמים" שמור לתפילה על הבראת חולים והצלתם. ואילו כאן הוא מנוצל לצורך הפוך לחלוטין.

^ט המקור למנהג נלקח, כנראה, מהמשך המסכת - חולין, ע"א: "...כי היכי דליחזיוה אינשי וליבעי רחמי עילויה, כדנתיא "וטמא טמא יקרא", צריך להודיע לרבים ורבים מבקשים עליו רחמים, וכן מי שאירע בו דבר צריך להודיע לרבים ורבים מבקשים עליו רחמים".

^י שורה 9 משמשת מצג הכרחי לפגישה השניה המתרחשת בשורה 10, ובעצם מחוברת אליה. מכל מקום הותרנו אותה כשורה בפני עצמה גם משום משקלה, המאזן את שורה 7.

^{יא} במקביל, שורה 12 נידונית לשורה שלפניה - שורה 11 ("אלוה שלנו" - "אלהיך"). ושורה 11 לזו שלפניה - שורה 10 ("אלהיך" - "אלהי"). מבחינת השימוש בלשון יחיד ולשון רבים, מקבילה שורה 12 לשורה 1, ושורה 11 לשורה